

Marit Bakke:

Teknologi og fritid

I artiklen argumenteres der for, at ny medieteknologi dels er et af de mange produkter i den generelle teknologiske udvikling, dels bør vurderes i en bredere kulturpolitisk sammenhæng med fritiden som den centrale institution. Der gives nogle eksempler på, hvorledes teknologi kan have betydning for tre sider ved folks fritid; tidsbrug, aktiviteter og værdier. Til sidst stilles spørgsmålet om teknologiens væsentligste bidrag måske vil være at ændre forholdet mellem arbejde og fritid. Vil teknologi blive en forbandelse, eller tværtimod kunne bruges som middel til det gode liv?

1. Indledning

De to foregående artikler har dels behandlet ny medieteknologis betydning for dansk industri, dels givet nogle eksempler på dens konsekvenser for forbrugerne. I artiklen om Færøerne blev opmærksomheden rettet mod, hvad indførelse af fjernsyn kan betyde for de traditionelle kulturmønstre. Nu kan vi på den ene side se fremkomsten af nye medier som led i den generelle teknologiske udvikling, og på den anden side - som i artiklen om Færøerne - vurdere nye medier i en kulturpolitisk sammenhæng. I denne artikel vil jeg uddybe dette sidste perspektiv, og fremlægge nogle sociologisk prægede betragtninger omkring forholdet mellem teknologi og fritid.

2. Fritid

Fritidsbegrebet indeholder tre elementer: tid, aktiviteter og værdier.¹ På grundlag af disse faktorer kan vi fastsætte nogle ønsker, målsætninger eller funktioner, som vi kan tænke os realiseret i fritiden.

1) Disse elementer kan uddrages af den ret omfattende litteratur om fritid. En del af den er refereret i Marit Bakke, Fritid som velfærd, kap. 3, København: Rhodos, i trykken.

Marit Bakke:

Teknologi og fritid

I artiklen argumenteres der for, at ny medieteknologi dels er et af de mange produkter i den generelle teknologiske udvikling, dels bør vurderes i en bredere kulturpolitisk sammenhæng med fritiden som den centrale institution. Der gives nogle eksempler på, hvorledes teknologi kan have betydning for tre sider ved folks fritid; tidsbrug, aktiviteter og værdier. Til sidst stilles spørgsmålet om teknologiens væsentligste bidrag måske vil være at ændre forholdet mellem arbejde og fritid. Vil teknologi blive en forbandelse, eller tværtimod kunne bruges som middel til det gode liv?

1. Indledning

De to foregående artikler har dels behandlet ny medieteknologis betydning for dansk industri, dels givet nogle eksempler på dens konsekvenser for forbrugerne. I artiklen om Færøerne blev opmærksomheden rettet mod, hvad indførelse af fjernsyn kan betyde for de traditionelle kulturmønstre. Nu kan vi på den ene side se fremkomsten af nye medier som led i den generelle teknologiske udvikling, og på den anden side - som i artiklen om Færøerne - vurdere nye medier i en kulturpolitisk sammenhæng. I denne artikel vil jeg uddybe dette sidste perspektiv, og fremlægge nogle sociologisk prægede betragtninger omkring forholdet mellem teknologi og fritid.

2. Fritid

Fritidsbegrebet indeholder tre elementer: tid, aktiviteter og værdier.¹ På grundlag af disse faktorer kan vi fastsætte nogle ønsker, målsætninger eller funktioner, som vi kan tænke os realiseret i fritiden.

1) Disse elementer kan uddrages af den ret omfattende litteratur om fritid. En del af den er refereret i Marit Bakke, Fritid som velfærd, kap. 3, København: Rhodos, i trykken.

For det første er der spørgsmål om, hvor meget ledig tid vi kan ønske at have til "fri" disposition", dvs. til at gøre andet end det, vi er forpligtede til. Hvis vi ønsker udvidet fri tid, hvilke måder kan det gennemføres på? Omvendt kan vi spørge, hvilke mekanismer, processer eller genstande der hindrer en sådan udvidelse?

For det andet kan vi spørge, hvilke aktiviteter vi gerne vil fylde fritiden med. Skal det være noget, der er arbejdets modstykke, noget man kan lære af, for at være sammen med andre mennesker etc.?

For det tredje har vi spørgsmålet om, hvilken holdning vi har til fritiden. Ønsker vi at bruge fritiden målrettet, eller til at hvile og slappe af?

Et væsentligt problem både i tilknytning til aktiviteter og til værdier er, at forskellige grupper af mennesker ikke har de samme ønsker for, hvad de vil lave i fritiden, at de faktisk ikke foretager sig det samme i fritiden, ej heller har ensartede holdninger til fritidsanvendelse. Det er netop denne mangfoldighed, der er det centrale i diskussionen om sammenhængen mellem teknologi og fritid. Det grundlæggende spørgsmål er, hvilken betydning forekomsten af forskelligt teknisk udstyr kan have for fritidens tidsmæssige, aktivitetsmæssige og værdimæssige sider? Er det for eksempel sådan, at bestemte tekniske indretninger har indebygget en bestemt adfærdsskema forstået således, at der vil ske en aktivitetsmæssig og holdningsmæssig ensretning ved vedvarende brug af dette udstyr? Vil det endvidere være sådan, at nyt teknisk udstyr kan varetage nogle fritidsønsker, men ikke andre, og at de understreger nogle værdier frem for andre? I afsnit 4 skal jeg diskutere nogle konkrete eksempler.

3. Teknologi

Det er vigtigt at understrege, at ordet teknologi har to sider: teknik og organisation. Vi kan ofte se, at teknologi begrænses til at betyde teknik slet og ret, dvs. til forskellige typer redskaber og maskiner.

Dertil kommer så den organisationsmæssige side. For det første vil vi vide, hvilke krav der stilles til regler, rutiner og færdigheder for at betjene bestemte former for teknisk udstyr, og dernæst hvilke interaktionsmønstre der udvikles i forbindelse med brugen af udstyret.

Der er ikke her plads til at gennemgå den rent tekniske side af fritidsteknologien.² I stedet skal jeg koncentrere mig om at belyse teknikens konsekvenser for fritiden. I den forbindelse er det vigtigt at præcisere, hvilket formål tekniske indretninger tjener, set henholdsvis med producenterne og brugernes øjne. I denne artikels sammenhæng er spørgsmålet derfor, hvorledes ny teknologi kan påvirke de tre fritidselementer, tid, aktiviteter og værdier.

4. Teknologi og fritidselementerne

Forskning omkring forskellige sider ved fritiden, især af tidsbrug og aktivitetstyper, har pågået i en årrække. Derimod er den faglige litteratur om forholdet mellem teknologi og fritid indtil nu, ret begrænset.³ I Danmark er den offentlige debat om emnet ved at komme igang. I et interview i 1979 hævdede daværende kulturminister Niels Matthiasen,⁴ at der i fremtiden ville blive stillet større krav til fritiden. Spørgsmålet ville imidlertid være om fritiden kunne realisere disse krav set i lys af teknologiens udvikling og indmarch, endog i fritiden.

Hvori ligger så problemerne? Lad os se på dette spørgsmål ved at inddrage de tidligere nævnte fritidselementer - tid, aktiviteter og værdier.

Når det gælder tidselementet, er det et faktum at anvendelsen af de eksisterende massemedier allerede nu, optager en stor andel af folks fritid. Med spredning af nye elektroniske medier som blandt andet teledata og tekst-tv, er det sandsynligt, at teknisk udstyr vil lægge beslag på endnu mere af fritiden.

Teknikens konsekvenser for fritidsaktiviteterne har flere sider. Den blotte forekomst af forskellige typer teknisk udstyr, kan for det første medføre, at mennesker foretrækker teknisk prægede aktiviteter frem for andre. Et sådant adfærdsmønster kan endvidere være forbundet med ændringer i folks forbrugsvaner henimod køb af kost-

2) Et lille udvalg er beskrevet i de to foregående artikler.

3) Litteratursøgning i Danmark og England har givet tre artikler som resultat, se Pierre Ducasse, "Science, Technology and Leisure", Impact of Science on Society, 3, spring 1952, pp. 26-42; Georges Friedmann, "Leisure and Technological Civilization", International Social Science Journal, vol. 12, 1960; Dennis Gabor, "Technology, Life and Leisure", Nature 200 (9. November) 1963, pp. 513-518.

4) "Kulturens kamp mod datamater og TV-reklame", Aarhus Stiftstidende, 30/12-1979.

bart elektronisk udstyr.⁵ En anden virkning kan blive et samfund med færre personlige kontakter uden for hjemmet, større isolation. Det kan jo tænkes, at mange finder det mere spændende at lege med video-apparatet til egen tv-produktion, eller med tv-spil, end at være sammen med venner i biografen eller i kroen på hjørnet. Endvidere kan vi via private terminaler besørge en lang række service-funktioner, som vi nu gør i vor fritid. Nogle økonomer og ingeniører ser allerede omridset af et sådant "self-service" samfund.⁶ På den anden side må vi ikke glemme, at der også er peget på de muligheder som den medieteknologiske udvikling giver for voksenoplysning.⁷

Hvad folk så vælger at beskæftige sig med vil dels afhænge af, hvilke opfattelser folk har af en "god" anvendelse af fritiden, dels af det foreliggende tilbud. I den grad forbrug af varer og tjenester - dvs. økonomiske nytteverdier - tillige overføres til fritidslivet,⁸ vil den offensive elektroniske industri kunne udnytte forbrugernes mere eller mindre bevidste holdninger til, hvad de vil med fritiden. En annonce fra kabel-selskabet STOKA⁹ illustrerer, hvorledes der kan appelleres til folks formodede ønsker om et mangfoldigt massemedieudbud. Indirekte kan den tillige påvirke folks holdninger og værdier omkring fritidsanvendelse.

Mens der tænkes, diskuteres og snakkes om kabel-tv, giver STOKA 30.000 familier i Århus mulighed for at modtage 5 tv-programmer og 11 radioprogrammer.

Kabel-tv er et konkret eksempel på anvendelse af ny teknologi. Et andet eksempel er forslaget om en nordisk tv-satellit, det såkaldte NORDSAT projekt. Diskussionen om realiseringen af NORDSAT eller ej, har været ledsaget af en række udredninger om tekniske, økonomiske,

5) R.W. Vickerman, "The New Leisure Society - an Economic Analysis", Futures, vol. 12, no. 3, 1980, pp. 191-200.

6) Scott Burns, The Household Economy, Boston: Beacon Press, 1976; Jonathan Gershuny, After Industrial Society? The Emerging Self-Service Economy, London: Macmillan, 1978; Roy Rothwell and Walter Zegveld, Technical Change and Employment, London: Frances Pinter, 1979; Alvin Toffler, The Third Wave, New York: Bantam Books, 1981.

7) Se bl.a. John Cain, "Communications technology - an educational view", EBU Review, no. 6, vol. XXXI, 1980, ss. 8-15; Elektroniske massemedier i fremtidens samfund, NOU 1980:36, Oslo: Universitetsforlaget, 1980.

8) Sammenkoblingen mellem fritid og økonomiske værdier er især behandlet i kap. 3 i Staffan Linder, Det rastløse velferds mennesket, Oslo: Gyldendal 1970.

9) Annonce i Aarhus Stiftstidende, 5/5-1980.

juridiske og kulturelle spørgsmål.¹⁰ Inden for denne artikels rammer skal jeg begrænse mig til at referere nogle prognoser om satellittens kulturpolitiske betydning.¹¹ Disse er for det meste baseret på undersøgelser af, hvor meget og hvad folk ser af nabolandenes fjernsynsprogrammer.

Hvad vil for det første NORDSAT betyde for folks anvendelse af ledig tid? Generelt mener udredningens forfattere, at stigningen i tv-kiggeriet ikke i nogle af de nordiske lande, kommer til at overstige 20-25 minutter pr. dag. Specielt for Danmark udtaler rapporten:¹²

För dem som redan kan ta del av utländska kanaler (svenska och/eller tyska) är det föga troligt att nordiska satellitsändningar kommer att ha någon betydelse för tv-tittandes omfattning.

Med hensyn til NORDSATS betydning for andre fritidsaktiviteter, er det rapportens opfattelse, at den ikke vil have væsentlige negative effekter på andre kultur- og fritidsaktiviteter.¹³ Det hænger naturligt nok sammen med den begrænsede stigning i fjernsynskiggeri, som rapporten forudser.

5. Styring og kontrol

Der er tre parter i samspillet mellem teknik og fritid: 1) individer om brugere af fritid, 2) private virksomheder som tilbyder fritidsgoder, og 3) offentlige myndigheder som har to opgaver: a) tilbyde fritidsgoder, såsom radio, tv og telefon, b) tage stilling til i hvilken grad der skal gribes ind i de økonomiske relationer mellem individerne og den private "fritidsindustri".

Vi kan sige, at fritidsadfærd foregår på et marked eller en arena. På den ene side fordeler individerne de to ressourcer tid og

10) Rapporterne er udgivet i Nordisk utredningsserie, NU 1974:19, TV över gränserna; NU A 1977:7, Nordisk Radio och television via satellit. Statssekreterargruppens slutbetänkande; NU B 1977:36, Nordisk Radio och television via satellit. Remissammanställning; 1979:6 (Band 1), Remissammanställning på grundval av Nordisk radio och television via satellit, huvudrapport (NU A 1979:4; Rek. 15/1973 D 1981, supplement, alle Nordiska Ministerrådet, Sekretariatet för nordiskt kulturellt samarbete.

11) NU A 1979:6 (Band 1), op.cit.

12) Ibid., s. 164.

13) Ibid., s. 170.

penge på forskellige aktiviteter og tilbud. På den anden side er der henholdsvis offentlige og private aktører, der bringer ideer, tilbud og varer ind på markedet. Vort spørgsmål vil så være, hvorledes borgerne kan styre det, der sker på fritidsmarkedet, og især udviklingen af nye elektroniske medier. Et andet spørgsmål er, hvilken rolle offentlige myndigheder kan spille.

Borgerne har to muligheder: enten tilpasse sig ny teknologi, eller forholde sig kritiske og forsøge at styre udviklingen. En tilpasningsstrategi indebærer, at borgerne erhverver sig de kundskaber, der er nødvendige for at udnytte den nye teknik. Hvis borgerne derimod ikke uden videre godtager de nye "gadgets", som producenterne måtte finde på, bliver vi nødsaget til at vurdere teknikken nærmere. I hvilken retning ønsker vi at styre teknikken, hvilke formål skal den tjene? Endvidere må vi tage stilling til, hvordan styring og kontrol kan ske.

At overlade udviklingen i endnu højere grad til det frie marked betyder, at producenternes kommercielle interesser mere end borgernes ønsker måske kommer til at dominere fritidsmarkedet.¹⁴ Sagen er jo den, at foreløbigt har virksomhederne langt højere teknologisk viden end den almindelige borger, og de vil derfor være i stand til at udnytte forbrugernes kundskabsmæssige svaghed.

En anden mulighed er, at produktionen af fritids- og kulturgoder reguleres af offentlige myndigheder. Denne ordning kender vi allerede for de traditionelle massemediers vedkommende, især radio og fjernsyn. I de nordiske lande er radio og tv som bekendt statsmonopoler, hvor reglerne for virksomheden er fastlagt af de nationale parlamenter. Begrundelsen for det statslige engagement er, at det bedre kan varetage fællesskabets interesser.

Ved at basere offentlig regulering på borgernes adfærd og ønsker, kunne vi have en tredje måde, hvorpå teknologien kunne styres, nemlig ved aktiv deltagelse af borgerne selv. Det vil sige, at borgerne skulle have initiativet: først ved at gøre sig bevidst, hvad de behøvede for at realisere fritidsønsker, og dernæst ved at stille krav til private virksomheder eller offentlige myndigheder om økonomisk støtte eller forskellige faciliteter.

14) Spørgsmålet er bl.a. behandlet i K. Nelson Butler, "Roles of the Commercial Provider of Leisure", i Margaret Tablot and R.W. Vickerman (eds.), Social and Economic Costs and Benefits of Leisure, Leisure Studies Association, Birmingham, 1978.

Alle de her nævnte styringsmodeller har svagheder med henblik på at varetage borgernes interesser. Den frie markedsmodel vil imidlertid indebære allermindst indflydelse fra borgernes side. Allerede nu ser vi, at industrien er den offensive part. Erfaringerne indtil nu tyder ikke på, at offentlige myndigheder kan give private virksomheder et stærkt modspil. Både statslige og kommunale politikere har holdt sig afventende med hensyn til at lovgive for kabel-virksomhed, og forvaltningen er som regel blevet tvunget, dels af den offentlige debat til at gribe ind efter et projekt har stået på et stykke tid. Det var således tilfældet med STOFAs virksomhed i Århus.

At give styringen til borgerne, er heller ikke uden problemer. Fra politologien ved vi, at der kun er en begrænset del af befolkningen, der er i stand til at stille krav over for offentlige myndigheder eller private virksomheder. Endvidere har vi tidligere i artiklen bemærket, at anvendelse af de nye elektroniske medier forudsætter en smule viden. Større borgerindflydelse vil derfor sandsynligvis kun inddrage de ressource-stærke. Det er indlysende, at der her hviler et stort ansvar på såvel massemedier,¹⁵ som på skoler og offentlige myndigheder med hensyn til at informere borgerne om ny teknologi. Kun derved kan de få en chance til at skaffe sig den fornødne viden for at kunne udtrykke ønsker og krav, og dermed få øgede muligheder for at deltage i udviklingen af ny teknik og organiseringen af den.

6. Afslutning

Der er stor uenighed om de langsigtede virkninger af ny teknologi. Til sidst er det dog fristende at fremlægge nogle tanker om, hvad den teknologiske udvikling kan indebære, specielt set i lyset af den aktuelle arbejdsløshedssituation. Vi kan nemlig hævde, at den er symptom på, at de vestlige industrisamfund står over for grundlæggende ændringer i de økonomiske strukturer, og at erhvervslivet derfor ikke kan producere sig ud af problemerne. I stedet for at følge i Ludditernes fodspor og blive maskinstormere, kunne økonomer, politikere, fagforeningsfolk og virksomhedsledere orientere sig henimod en løsning, der udnytter teknikken til at gennemføre ændrin-

15) Sinja Sveinsdóttir, "Massemedier, teknologi og samfund", i Ove Nathan (red.), Tænk - og vælg. En debat om naturvidenskab, teknologi og samfund, København: Gyldendal, 1980, ss. 212-217.

ger i fordelingen af den tid vi bruger til arbejde, og den tid vi har har til fritidsbeskæftigelse. Kort kan vi med Gorz spørge:¹⁶

Den tredje industrielle revolusjon, vil den føre inn i arbeidsløshetens samfunn, eller fritidens samfunn?

Teknik vil med andre ord kunne bruges til at udvide folks handlingsmuligheder. En sådan udvikling kan imidlertid byde på nogle problemer, fordi mange mennesker måske ikke ville vide, hvad de skulle gøre med mere ledig tid. Desto mere nødvendigt vil det være allerede nu, at vurdere teknologi i en større samfundsmæssig sammenhæng, hvor behovet for at udforme en fritids- og kulturpolitik vil være lige så væsentligt, som at have en mere begrænset teknologipolitik.

16) André Gorz, "Arbejdsledighetens gullalder", Kontrast, nr. 2-3, 1980, ss.26-35. Tilsvarende tanker er tillige fremsat i Gunnar Adler-Karlsson, Nej til fuld beskæftigelse. Ja til materiel grundtryghed, København: Erling Olsens Forlag, 1977; Ivor Clemitson og G. Rodgers, A Life to Live v. Beyond Full Employment, London: Junction Books, 1981; Edward Goldsmith, Arbejdsløshedens økologi, København: Christian Ejlers Forlag, 1978; Ivan Illich, Retten til flyttig arbejdsløshed, København: Gyldendal, 1979; Ole Thyssen m.fl., Efter arbejdet. På vej mod fritidssamfundet, København: Gyldendal, 1979; Ole Thyssen, "De arbejdsfrie", Politikens kronik, 23/11-1979.